

ТМГ. XXXVIII	Бр. 1	Стр. 475-480	Ниш	јануар - март	2014.
--------------	-------	--------------	-----	---------------	-------

Приказ
Примљено: 1. 1. 2014.

Весна Станковић Пејновић

ПРАКСИС ФИЛОЗОФИЈА КАО МИШЉЕЊЕ РЕВОЛУЦИЈЕ*

Сагледаван из иностранства, часопис *Praxis* је обично повезан с једном специфичном културном и интелектуалном појавом те представља аутентичан допринос интернационализацији југословенске културе као одраз јединства југословенске, европске и светске културе. И данас, скоро 40 година од престанка излагања часописа *Praxis* и престанка одржавања Корчуланске школе, не престају контроверзе у средини у којој су постојали. Тешко је објаснити зашто у нашој теоријској култури праксис марксизам још увек има обележје (позитивног или негативног) мита, иако је представљао најзначајнију концентрацију филозофског хабитуса у Југославији? Књига *Праксис – мишљење као диверзија* један је од покушаја приказа „институције културе“ утемељене на начелу да је филозофија мисао револуције, из перспективе непосредног учесника и сведока тог времена, Божидара Јакшића, који је због текста објављеног у *Praxis*-у осуђен на две године затвора. Управо због те чињенице, самим насловом аутор жели нагласити да је тада мишљење сâмо сматрано за диверзију која је била усмерена на подривање социјалистичког поретка, као неочекивана активност, деловање или борбена радња усмерена на слабење или уништавање снаге друштва и саме државе. Али, филозофија у којој нема слободног промишљања и није филозофија него пука идеологија или апологетика.

Божидар Јакшић овом књигом обнавља расправу која се упорно потискује из историјске свести као један од покушаја отварања могућности за реконструкцију и обнову и (или) расветљавање ставова еманципаторске леве на простору бивше Југославије. Нове „идеологије“ новонасталих националних држава јединствене су у настојању да је потребно ослободити се истински универзалног и европског промишљања у бившој Југославији, намерно или ненамерно одбацујући идеје слободе, праведног друштва, једнакости међу људима и људских права. Јакшићева перспектива темељи се на обиљу докумената, у настојању да што верније да објашњења и разлоге за нестанак критичког мишљења са јавне сцене. Основа са које аутор полази је став да не постоји „праксис група“ или „праксис филозофија“ јединствене

vesna.stankovic.pejnovic@gmail.com

* Božidar Jakšić. (2012). *Praxis - mišljenje kao diverzija*. Beograd: Službeni glasnik, str. 498.

филозофске или друштвено теоријске орјентације која обухвата заједницу филозофа и социолога са заједничком тежњом за критичким осветљавањем различитих аспекта догматског марксизма. *Praxis* није „јединствено идејно“ или неко друго усмерење. Ерих Фром је истицао да је велика вредност школе у томе што није постојала нека посебна звезда, вођа или најизраженија личност, већ су постојали само истакнути водећи чланови. Праксисовска орјентација полази од појма праксе, схватајући марксизам као хуманизам који трага за слободним трагичним мишљењем будући да се „бољи свет не може створити без мислеће обраде идеје слободе, стваралаштва и правде“ (Гајо Петровић). Сви људи око *Praxis-a* су себи поставили задатак о промицању филозофије човека као филозофије слободе и борбе против свих облика нехуманости за доиста слободно људско друштво. Обједињавало их је хтење да придонесу ослобођењу мишљења од свих врсти догми. Југословенски филозофи праксе су се залагали за слободно мишљење инспирисано Марксом, за филозофију као мишљење револуције.

Ти мислиоци су имали интелектуалне способности и храбрости да негодују пред свим службеним светињама, док је главно обележје данашњег доба конформизам, бег од стваралаштва, дуплирање стварности уз изостанак критике у којој нема места за указивање на разне облике отуђења, будући да се свакодневно истиче уверење да су људи слободни и да живе у слободном друштву. *Praxis* је имао три циља обједињена у ревалоризирању идеја младог Маркса, дистанцирање од званичне интерпретације марксизма те критички обрачун са стаљинизмом, разоткривајући стаљинистичке облике југословенског социјализма и довођење те критике у везу са модерним токовима филозофије и социологије. На тај начин су негирали „марксистичку легитимацију постојећег система, доводећи у питање монопол комунистичке партије и комунистичке владајуће класе“ (Светозар Стојановић). Својим критичким ставом и одбијањем притисака политичког и идеолошког апарата државе помагали су и ствараоцима у свим сферама културе делујући на целом југословенском простору. Свим праксисовцима је заједничка идеја о човеку као стваралачком бићу, бићу слободе, али сваки од њих је сагледавао кроз различите перспективе. Својим деловањем праксисовци су били „мост“ преко ког су у Југославији представљана светска достигнућа, али и преко ког је представљана југославенска мисао англосаксонској, германској, романској култури.

Данас не постоји слична група филозофа на овим просторима која би стекла такав међународни углед и данас не постоји такав филозофски часопис који би се могао мерити са најугледнијим часописима у свету. С данашње временске дистанце може се закључити да ниједна група интелектуалаца није дала такве аргументе у критици бирократског, ауторитарног и тоталитарног система као што су то чинили праксисовци, а који и данас постоји иако у измењеној појавности. Рушењем реалсоцијалистичког типа колективизма, један колективизам је замењен другим, „националним“ типом колективизма. Алтернатива коју су нудили праксисовци, са великим одјеком у свету, није била прихваћена на југословенском простору.

Велика вредност у објективности књиге Божидара Јакшића огледа се у чињеници да аутор цело поглавље посвећује критици која је упућена праксисовцима, утемељеној на перспективи да је њихова мисао „апстрактна, нетачна, малограђанска, субјективно идеалистичка“. Критика се и односи на

праксу као „мишљење револуције“ и питање како је могућа револуција као највиша могућност човека. Друга врста критике која је приказана у књизи односи се на алузију блискости филозофа те орјентације са службеном политиком, те став да њихова критика није никад била усмерена на саму партију или на упитност принципа самоуправљања. Интересантно је да су ти критичари касније постали (или остали) погодном средством националистичке пропаганде, рушећи на тај начин мит о аполитичности аналитичке филозофије. С друге стране, ти критичари су касније постајали високи државни службеници. Њихово деловање не може бити сагледавано у националним и државним оквирима јер је сувише хуманистичко и универзално да би могло задовољити „високе“ критерије пароксијалних, провинцијалних амбиција национализма или малих држава. Праксисовци су, на тај начин гледано, имали отворена два фронта: унутарњи бирократско-националистички и спољашњи, совјетски, ортодоксно догматски.

Један од облика критике усмерен је на став да је критички ангажман неприлагођен новој конфигурацији друштва, те је инфериоран на теорију друштва и само политичко деловање. Оваква критика сматра да је важније знање „стучњака“ од „критичког“, заборављајући свесно или не, да су технократи само пуки извршиоци, а да су јавне личности снажног стваралачког и критичког духа ти, који дају најзначајније подстицаје друштвеном напретку. Нејасно је како би „неми“ стручњаци, експерти и аналитичари боље разумевали политику од критичких интелектуалаца. Интересантно је приметити да су се хрватски „критичари“ трудили да докажу хрватство „хрватске филозофије праксе“, док српски инсистирају на српству, чак и хрватских филозофа.

Иако су праксисовци у огромној већини били социјалисти и залагали се за идеју самоуправљања, за хумане односе између људи, слободу стваралаштва, ипак су били и на мети критике саме државе која је ове идеје свела на политичку фарсу јер „држава лаже на свим језицима добра и зла“ (Ниче). Што је њихова критика била конкретнија и оштрија напади су били жешћи, али и могућност да критичари дођу до директорских места, професорских титула на универзитетима и значајних места у партијској хијерархији или државној управи. Стварањем нових „националних демократија“ на идеологији неолиберализма, ти комунисти „вечите линије“ данас указују да су праксисовци били људи блиски тоталитарном режиму Јосипа Броза. Ти људи које Кангрга назива „шверцерима властитог живота“, људи су који увек беспоговорно следе надређеног шефа, проверени су партијски радници било које партије на власти, безначајни интелектуалци, будући службеници сваке власти, непрекидни председници свега што постоји, а у ствари ординарни лажови, фалсификатори, доушници и шовинисте. Таквим људима се не сме веровати јер они могу бити све, а у бити су шверцери идеја, људи, шверцери нацијом и државом. Кангрга види такве људе у хрватској култури и политици на положајима од академика, професора универзитета, књижевника, „колега“ филозофа и социолога, до гомиле служинчади у политици без обзира на хијерархијски ранг. На тај начин Веберова идеја културе као аутономне или полуаутономне сфере друштва, интринзично је одвојена од сфере религије или политике, епохално нестаје и пре наших ратова.

Ипак државне критике нису од почетка биле истог идентитета јер су партијски руководиоци били свесни да *Praxis* и Школа представљају велики капитал за државу будући да привлачи разочаране у социјализам совјетског

типа. Професионални политичари су приговарали *Praxis*-у „критику свега постојећег“, али и одсуство интереса за проблеме радничке класе, пренаглашавање опасности од техницизма и дехуманизације, што је на крају крајева приказ „вечног“ сукоба моћи и интелекта, јер свако критичко мишљење које о практичном животу расуђује на не-прагматичан начин „осуђено“ је на такве сукобе.

Ипак, шмитовски речено, како би се могло разликовати политичко одређење пријатеља и непријатеља, потребан је критеријум. Непријатељ је борбена целина која се налази у супротности са истом таквом целином. У том смислу потребно је и праксисовце претворити у јавног непријатеља народа или државе, те их повезати са страном опасношћу. Због тога их Бакарић оптужује да су под утицајем америчке демократске групе у борби против комунизма. Из обимне документиране грађе, аутор Божидар Јакшић тврди да су на Шестом конгресу Савеза синдиката Југославије из 1968. године уочљива два циља: обележити неке професоре, „разне праксисовце“ као непријатеље, одвојити их од студената и нахушкати на њих радничке представнике и тако припремити предуслове за општу политичку хајку. Процес „укидања“ часописа је образложен измишљотином да радници не желе да штампају непријатељски часопис. И опет су Бакарићеви људи најгласнији као будуће перјанице националног освешћења нових држава (Влатко Павлегић, Шиме Ђодан, Марко Веселица). Важно је напоменути да је у Београду процес предузимања репресивних мера и кажњавања филозофа и социолога праксис оријентације трајао дуже, био оштрији и завршавао се избацивањем осморо професора и асистената Филозофског факултета са Универзитета. Усвајање закона о истеривању професора, орвеловски је образложено одбраном самоуправног система у Југославији, иако су њиме поништене све претходне одлуке универзитетских тела. Праксисовци су оптужени за директно подстицање екстремних опозиционих и милитантних група студената. У Београду се одлучују за административне, а у Загребу за политичке мере против праксисоваца. *Њујорк тајмс* (The New York Times) 1974. године пише да је југословенска КП изложена међународној критици јер се води оштра кампања против осам неконформистичких марксистичких професора БУ. И *Гардијан* (Guardian) сматра да је прогон професора озбиљно нарушио репутацију Југославије као релативно толерантне земље према дисидентима.

И поред свега, праксисовци су устрајни да се најтеже деформације дешавају на форумима, а да припадници тих форума дају себи право означавати непријатеље комуниста, те они као социјалистички грађани и марксисти не могу прихватити употребу неистина, инсинуација и клевета као средстава јавне делатности што је супротно комунистичкој етици и служи негативној селекцији кадрова, ствара несигурност, апатичност и депресију, атмосферу страха, первертираности, полтронства, каријеризма и покварености, присиљавајући људе на пасивност и повлачење из јавног живота. Праксисовци нису желели бити политичари, те не могу бити опозиција било коме будући да њихов домен и није борба за власт. „Ако филозоф тежи моћи онда више није филозоф“ (Бошњак). Репресивне мере против *Praxis-a* и Школе биле су инициране из самог врха политичке власти, не само зато јер би могли постати опозиција ауторитарној власти, већ и зато што су представљали аутентичну отвореност према свету са оним интелектуалцима и вре-

дносим оријентацијама као алтернатива нехуманом свету у потрази за путевима еманципације.

У средишту филозофије југословенске групе *Praxis* налази се одбацивање догматског совјетског марксизма и окретање ка људском субјекту као стваралачкој снази. Аутор наводи да праксисовце карактерише антисталинизам, антифашизам и антинационализам јер полазе од чињенице да нема слободног народа без слободе личности, јер пренаглашавање националног замагљује праве односе у друштву будући да „категија националног није ствар ума, већ срца, осјећаја“. Као антифашистима, свака идеологија крви и тла им је била страна. Ипак, један од разлога разлаза праксисовца била је промена становишта неких праксисовца према националном питању. Већина праксисоваца се супротставља отвореном терору медиокритета, који као јадни филистри постају моћни, а безначајни људи постају значајни преко страначке или националне припадности. Увелико је позната полемика Милана Кангрге, да бити само Хрват, још не значи бити човек. Ако се томе дода чињеница да је већина ватрених националиста у Загребу и Београду произашла из идеолошких комисија, марксистичких центара и партијских комитета, а велика већина је радила у интересу „службе“, јасно је да су праксисовци непријатни сведоци времена које они настоје избрисати. Аутор веома луцидно објашњава психолошки профил национализма и националисте, привлачности групе и анонимности јединке, те разорне снаге „борбеног ентузијазма“ којим национални покрети хомогенизирају и мобилишу масе, откривајући радост ратовања. „Слабићи који не могу издржати властиту ништавилост и промашеност, у националном покрету, утопљени у масу, стичу сигурност опијени моћи“ (Руди Супек). Он је пре свега фрустриран малограђанин који обожава велике фразе, стереотипне реченице, емоционалне узлете, параноидне идеје којима се слави величина властитог народа јер је стил малограђанина патос у којем ти људи „промашених природа“ налазе „себе“ будући да национализам „даје“ сувише узак простор за човечност и развој човека самог у свом његовом богатству. Самим рађањем људско биће није човек већ то мора постати својим настојањем да буде слободно и мора се изборити за минимум људског достојанства. Гледиште да је национализам болест људског духа, како то Ниче види, више пута је тврдња доказана у пракси. Како праксисовци полазе од Марксовог наука да је слобода појединца услов слободе за све, национални принцип је још увек далеко од овог начела коме се човечанство може само постепено приближити.

Часопис је за свог постојања (1964–75) заступао југословенску оријентацију, против сваке врсте национализма, те и није случајно што је укинут у години доношења новог Устава. Након што су праксисовци тада политички поражени, почели су губити и симболичко значење као носитеља интелектуалне слободе, што је нарочито видљиво половином 80-их, када је наступио дефинитиван разлаз загребачке и београдске групе, али и распад институција социјалистичког друштва, односно контекста у којем је праксис филозофија функционисала као критика. Распадом друштвеног оквира њихова критика губи супстанцу, а крајем епохе је нестала и рефлексивна.

И на крају, вредност књиге *Диверзија као мишљење* је у указивању *Praxis-a* и Корчуланске летња школе као значајног доприноса који су мислиоци из Југославије дали европској филозофији и друштвеној теорији, па и целокупној светској култури, што је много више него што ће то бити у стању

новостворене балканске државе са свим својим настојањима на путу ка европским интеграцијама. Њихова визионарска идеја „интелектуалне интеграције Европе“, преурањена у време када је настала, а по свему судећи и данас, својом снагом далеко надмашује покушаје политичке интеграције Европе дириговане доминацијом бирократског апарата и најјачих земаља Европе. С друге стране, бар за трен, читајући књигу *Праксис – мишљење као диверзија* не губимо наду да је и на Балкану могућ живот достојан човека на темељу универзалних људских вредности. Хоћемо ли у томе успети зависи само од нас.